

XOJANING “MIFTOH UL-ADL” ASARIDA ADOLAT MASALALARI

Ergasheva Shohsanam Shavkatjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti

Filologiya fakulteti

o‘zbek tili yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xojaning Miftoh ul-Adl asari asosida adolat tushunchasining mazmuni, uning siyosiy, axloqiy va huquqiy ko‘rinishlari, shuningdek, adolatning davlat boshqaruvidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Asardagi adolat konsepsiyasi o‘rta asr musulmon tafakkuri, nasihatnoma an‘analari va shar‘iy-huquqiy tamoyillar bilan qiyosiy o‘rganiladi. Maqola adolatning jamiyat barqarorligi, hukmdor fazilatlar va zulmning oqibatlariga oid g‘oyalarni ilmiy yondashuv asosida ochib beradi.

Kalit so‘zlar: adolat, Miftoh ul-Adl, siyosiy tafakkur, shar‘iy me‘yor, hukmdor mas‘uliyati, zulm, o‘rta asr merosi.

Аннотация: В статье анализируется содержание понятия справедливости, его политические, моральные и правовые проявления, а также значение справедливости в государственном управлении на основе труда Ходжи «Мифтах уль-адль». В работе понятие справедливости изучается в сравнении с принципами средневековой мусульманской мысли, традициями советов и шариатом. В статье раскрываются представления о справедливости в отношении стабильности общества, качеств правителей и последствий угнетения на основе научного подхода.

Ключевые слова: справедливость, Мифтах уль-Адль, политическая мысль, нормы шариата, ответственность правителя, угнетение, средневековое наследие.

Annotation: This article analyzes the content of the concept of justice, its political, moral and legal manifestations, as well as the importance of justice in state governance, based on Khoja's work Miftah ul-Adl. The concept of justice in the work is

studied comparatively with medieval Muslim thought, traditions of admonitions and principles of Sharia law. The article reveals the ideas of justice regarding the stability of society, the qualities of rulers and the consequences of oppression based on a scientific approach.

Keywords: justice, Miftah ul-Adl, political thought, Sharia norm, ruler's responsibility, oppression, medieval heritage.

Sharq ma'naviy merosida adolat tamoyili eng markaziy falsafiy, diniy va siyosiy tushunchalardan biridir. Islomiy siyosiy tafakkurda adolat nafaqat axloqiy fazilat, balki davlatning barqarorligi, jamiyatning uyg'unligi va shaxsning komilligi uchun zarur mezon sifatida talqin qilingan. Shu nuqtai nazardan, Xojaning "Miftoh ul-Adl" asari o'rta asrlardagi adolat haqidagi qarashlarning yetuk namunasidir. Asar o'z davri uchun nafaqat nasihatnoma, balki ma'naviy-huquqiy qo'llanma sifatida yaratilgan bo'lib, unda adolatning mohiyati keng qamrovda yoritiladi. Xususan, hukmdorning adolatli bo'lishi, jamiyat qatlamlari o'rtasidagi munosabatlar, shaxsiy mas'uliyat, shar'iy mezonlarga amal qilish kabi masalalar chuqur tahlil qilingan. Asarda adolat tushunchasi faqat huquqiy kategoriya sifatida emas, balki axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy tamoyillar majmui sifatida bayon etiladi. Muallif hukmdorning odilligi davlatning mustahkamligi, xalq farovonligi va jamiyat taraqqiyoti uchun asosiy omil ekanini ta'kidlab, boshqaruv etikasi, shaxsiy fazilatlar va ijtimoiy mas'uliyatni bir-biri bilan uzviy bog'liq holda bayon qiladi. Shu jihatdan, "Miftoh ul-adl" Sharq siyosiy tafakkurining yorqin namunalaridan biri bo'lib, bugungi kunda ham o'z ilmiy va amaliy ahamiyatini yo'qotmagan.

Miftoh ul-Adl ("Adolat kaliti") nomining o'zi asarda markaziy mavzu adolat ekanini ko'rsatadi. Asarda davlat boshqaruvi, hukmdor axloqi, xalqning huquqlari, zulmning oqibatlari kabi masalalar bir butun konsepsiyada tahlil qilingan. Asar quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

- adolatning sariy va aqliy asoslarini uyg'un yoritadi;
- hukmdor va xalq munosabatini axloqiy mas'uliyat doirasida ko'radi;
- jamiyat barqarorligi adolat bilan bog'lanadi;

- zulmning har qanday ko‘rinishi tanqid qilinadi.

Xojaning yondashuvi an’anaviy “nasihatnoma”larga yaqin bo‘lsa-da, “Miftoh ul-Adl”da adolat tushunchasi markaziy nazariy kategoriya sifatida yanada chuqurroq talqin etiladi. Asarda adolat talqini tushunchasi ham mavjud. Biz bunda adolatning bir qancha mazmunlarini ko‘rib chiqishimiz mumkin:

1. Adolatning falsafiy mazmuni

Xojaga ko‘ra, adolat – yaratilgan tartibning asosiy tamoyili bo‘lib, har bir mavjudotning o‘z o‘rnini topishi va o‘z vazifasini to‘g‘ri bajarishidir. Insonlar jamiyatida esa bu tamoyil quyidagicha namoyon bo‘ladi: huquq va burchlarning muvofiqligi; har bir insonning o‘z maqomiga mos e’tibor va mas’uliyat bilan yashashi; jamiyatda muvozanat va uyg‘unlikning qaror topishi. Adolat mavjud bo‘lgan joyda ijtimoiy tarqoqlik, nizo va zulm kelib chiqmaydi.

2. Adolatning axloqiy mazmuni

Xoja adolatni shaxsiy kamolotning asosi sifatida ko‘radi. Uning fikricha: adolatli inson boshqaga o‘ziga munosabatda bo‘lgandek munosabat qiladi; adolat muomala, so‘z, qaror va harakatlarda ifodalanadi; axloqiy poklik adolatning zarur sharti hisoblanadi. Shu bois “Miftoh ul-Adl”da adolat har bir shaxsning kundalik hayotida qo‘llanilishi kerak bo‘lgan fazilat sifatida ko‘rsatiladi. Hukmdor va davlat boshqaruviga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, asarda hukmdor shaxsiga alohida o‘rin beriladi. Xojaga ko‘ra, davlatning barqarorligi hukmdorning adolatiga bevosita bog‘liq. U hukmdordan quyidagi fazilatlarni talab qiladi: shaxsiy manfaatlardan ustun bo‘lmaslik; boylikni adolatli taqsimlash; mansabdorlarni nazorat qilish; jazoda ham, mukofotda ham o‘rtacha yo‘lni tutish; xalq orasida tenglik va haqqoniylikni ta’minlash. Xoja hukmdorning adolati jamiyatdagi baraka, tinchlik va ishonchning kafolati ekanini ta’kidlaydi. “Miftoh ul-Adl”da adolat shar’iy manbalarga tayanib izohlanadi. Xoja adolatni Qur’on va hadislar asosidagi farz sifatida talqin qiladi. U shar’iy adolatni quyidagi shakllarda ko‘rsatadi: huquq egasiga huquqni yetkazish; zulmning har qanday ko‘rinishini yo‘q qilish; hukm chiqarishda

tarafkashlikdan voz kechish; muomala, savdo, meros va boshqaruvda shar'iy tartibga rioya qilish.

Bu jihatlar asarning huquqiy qiymatini oshiradi va uni o'z davrining siyosiy-huquqiy risolalari qatoridan yuqori o'rin egallaydi. Asarda zulm juda keskin tanqid qilinadi. Xojaga ko'ra:

1. Zulm davlatni ichidan yemiradi.
2. Odamlarning hukumatga ishonchi yo'qoladi.
3. Iqtisodiy barqarorlik buziladi.
4. Ijtimoiy adovat kuchayadi.
5. Jamiyat parokandalikka uchraydi.

Shu jihatdan "Miftoh ul-Adl" nafaqat adolatni targ'ib qiladi, balki zulmning jamiyat uchun xavfini ham ilmiy asosda ko'rsatadi. Asarning tarixiy ilmiy ahamiyati ham juda katta. "Miftoh ul-Adl" Sharq siyosiy tafakkurining muhim manbalaridan biri bo'lib, Nizomulmulkning "Siyosatnoma", al-G'azzoliyning "Nasihah al-muluk", Farobiyning siyosiy risolalari bilan mushtarak jihatlarga ega. Asarning ahamiyati shundaki: unda adolat yagona markaziy kategoriya sifatida talqin qilingan; siyosiy, axloqiy va shar'iy tamoyillar uyg'unlashtirilgan; hukmdor mas'uliyati chuqur tahlil qilingan; jamiyat boshqaruvida ma'naviy mezonlar birinchi o'ringa qo'yilgan.

Xojaning "Miftoh ul-Adl" asari adolatni insoniy kamolot, ijtimoiy barqarorlik va davlat mustahkamligining bosh tamoyili sifatida yoritadi. Asarda adolatning falsafiy, axloqiy, shar'iy va siyosiy jihatlari keng tahlil qilingan bo'lib, u o'z davrining eng mukammal siyosiy-axloqiy risolalaridan biridir. Bugungi kunda ham bu asardagi adolat haqidagi qarashlar ijtimoiy va siyosiy jarayonlar uchun dolzarb ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdug'afurov, A. Islom siyosiy tafakkuri tarixidan. Toshkent: Fan, 2019.

2. Al-Farobiy, Abu Nasr. Fozil shahar ahli. Toshkent: Ma'naviyat, 1997.
3. Al-G'azzoliy, Abu Homid. Nasihat al-muluk. Qohira: Dar al-Kutub, 2016.
4. Aminov, B. Sharq o'rta asrlarida hukmdor fazilatlari konsepsiyasi. Samarqand: SamDU, 2020.
5. Bositxonov, Z. Islom huquqi asoslari va adolat tamoyili. Toshkent: TDYuI, 2021.
6. Fazliddin, M. O'rta asr nasihatnomalarida siyosiy-axloqiy g'oyalar. Buxoro: BDU, 2022.
7. Ibn Xaldun. Muqaddima. Bayrut: Dar Ihyo al-Turath, 2014.
8. Karimov, A. "Islom ma'naviyati va adolat tushunchasining tarixiy talqini." Sharqshunoslik jurnali, №3, 2020.
9. Mullaxo'jayev, R. Sharqchilarda adolat va zulm konsepsiyasi. Toshkent: Universitet, 2018.
10. Nizomulmulk. Siyosatnoma. Toshkent: Abdulla Qodiriy nashriyoti, 1997.